کوردستانێتی شاری موسڵ لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا

بەڵگەنامە عوسمانیو تورکییەکان

بەشی سێیەم (3-5)

دووشەممە 04.06.2007

دەرسیم دیبەگەیی

Darsim2006@hotmail.com

بەڵگەنامە عوسمانیو تورکییەکان ژمارەیان (38) بەڵگەنامەیەو (32) سەرچاوەی بۆ بەکارهاتووە. هەموو مێژوونووسو گەڕیدەکانی عوسمانیو تورکی تەواوی شاری موسڵ بەشارێکی کوردی یان تەواوی ویلایەتی موسڵ بەخاکی کوردو بە بەشێک لە کوردستان دەزانن. لەخوارەوەشدا چەند بەڵگەنامەیەک دەخەینەڕوو کە ئەمانەن:

بیبلیۆگرافیستو زاناو گەڕیدەی بەناوبانگی تورک شەمسەددین سامی لە لاپەڕە (3846)ی قاموسی ئەعلامی تورکی عوسمانی (ئەنسکلۆپیدیای عوسمانی)، کە لەساڵی (1314ک/1897ز)دا لەچاپدراوەو دەقی ئەو لاپەڕەیە بەزمانی تورکی لەگەڵ وەرگێڕدراوە عارەبییەکەی لەلاپەڕە (5)ی ژمارە (474)ی هەینی (24.5.2002)ی ڕۆژنامەی (الاتحاد)دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (کەرکوک شارێکە.. دەکەوێتە ناو ویلایەتی موسڵ-ی کوردستانی بەدووری (160) کم لەلای باشووری ڕۆژهەڵاتی ویلایەتەکە، شانبەشانی زنجیرەیەک گردو کەناری دۆڵی (ئەدهەم)ی چەند لایەنە. کەرکوک شارێکی کۆنەو ناوە کۆنەکەی (کەرکورە) بووەو مەڵبەندی هەرێمی شارەزوورە، شاری سلێمانی دەکەوێتە خۆرهەڵاتی کەرکوکو، لەلای باکوور شارەکانی هەولێرو کۆیە، لە خۆرئاواش شاری موسڵ، لەباشووری خۆرئاواش ویلایەتی بەغداو قەزای سەڵاحیە. ژمارەی دانیشتوانی کەرکوک (30) هەزار کەسە، سێ بەشی (22500 کەسی) ئەو ژمارەیە کوردەو، بەشەکەی تری بریتییە لە تورکو عەربو خەڵکانی تر، هەروەها 670 جولەکەو 430 کلدانی تیا دەژیت).

کاتێک کە زاناو گەڕیدەی ناسراوی تورک شەمسەددین سامی باسی ئەوە دەکات کە شاری کەرکوک دەکەوێتە ناو ویلایەتی موسڵ-ی کوردستانی، گەورەترین دانپێدانانی ئەو زانایە دەگەیەنێت بەکوردستانییەتی شاری موسڵو تەواوی شارەکانی ویلایەتەکە، چونکە ئەگەر ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانیو کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە شاری کوردستانیو خاکی کوردن. بۆیە ئەو ڕاستییەی کە بیبلیۆگرافیستی تورک شەمسەددین سامی درکاندوویەتی، دەکرێت بەیەکێ لەبەڵگە هەرە نایابەکانی کوردستانێتی شاری موسڵ بژمێردرێت.

گەڕیدەی بەناوبانگی تورک، ئەولیا چەلەبی کە لەسەدەی حەڤدەدا تەواوی کوردستان گەڕاو لەساڵی (1646)دا پەرتووکی (سیاحەتنامەی ئەولیا جەڵەبی)ەکەی خۆی نووسیو ئەحمەد جەودەت لەساڵی (1896-1900)ەوە لە (10) بەرگدا بەچاپی گەیاندووەو بەرگی سێیەم تایبەت بووە بە کوردو کوردستان و مامۆستا سەعید ناکام وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. گەڕیدە ئەولیا چەلەبی لە لاپەڕە (90)دا، لەباسی دیاریکردنی شارەکانی کوردستاندا دەڵێت: (کوردستان لای باکوری دەگاتە (ئەرزڕۆم)و لە وانیشدا (هەکاری)و (جەزیرە)و (ئامێدی-

عەمادیە)و (موسڵ)و (شارەزور)و (هەریر)و (ئاردەڵان)و (بەغدا)و (درنە)و (دەرتەنگ) تا دەگاتە (بەسرە) خاکێکی حەفیا قۆناخی بە کوردستانو بە ئەردەڵان دەژمێردرێ کە لەنێوان ئێراقی عارەبو وڵاتی غمانیدا بەچیاو شارەکانیەوە شەش هەزار هۆزو خێڵی کوردی تێدایە).

ئەوەی گەڕیدەی بەناوبانگی تورک، ئەولیا چەلەبی باسی دەکات، بەڵگەیەکی پڕ بایەخی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ئەو لەدەستنیشانکردنی شارەکانی کوردو کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ-ی هێناوە وەکو یەکێک لەشارەکانی کوردستان. کەواتە (ئەولیا چەلەبی)ش بەڵگەیەکی تر دەخاتە سەر خەرمانی بەڵگەکانی کوردستانی بوونی ئەو شارە.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (الموصل مدينة العرب والكورد جغرافيا وتاريخيا) کە لە لاپەڕەکانی (72-84)ی ژمارە (21)ی گۆڤاری (دهۆک)دا بڵاویکردۆتەوە لە لاپەڕە (74)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕەکانی (74-75)ی بەرگی چوارەمی (سیاحەتنامە)ی ئەولیا چەلەبی هاتووە: (کوردستان لەسەردەمی ئەودا لە نۆ ویلایەت پێکهاتووە کە ئەمانەن: ئەرزڕۆم، وان، هەکاری، دیاربەکر، جەزیرە (جەزیرەی بۆتان)، ئامێدی، موسڵ، شارەزوورو ئەردەڵان).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە دەگەیەنێت، چونکە گەڕیدەو زانای ناوداری تورک (ئەولیا چەلەبی)، ویلایەتی موسڵ بە ویلایەتێکی سەر بە کوردستان ناو دەبات. کاتێکیش کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانی بێت، کەواتە شاری موسڵ-یش شارێکی کوردیو کوردستانییە.

سەلام ئەلعەبودی، لەبەشی سێیەمی وتارێکیدا لەژێر ناوی (كورد العراق تأريخهم .. وتهجيرهم)دا کە ناوونیشانی پەرتووکێکی (عەلی باباخان)ەو، بەمەبەستی خستنەڕووی ئەو پەرتووکە، ئەلعەبودی لە لاپەڕە (6)ی رۆژنامەی (التأخي)، ژمارە (4536)ی یەکشەممە (17.7.2005)دا بەشی سێیەمی وتارەکەی بڵاوکردۆتەوە. سەلام ئەلعەبودی، لەشرۆڤەکردنی ئەو پەرتووکەدا نووسیوێتی: (السلطان عبدالحميد: مذكراتي السياسية، 1891-1908)دا باسی ئەوە دەکات کە چۆن نەوت لەناوچە کوردییەکان دۆزرایەوەو بووە هۆی ئەوەی کە ئیمپراتۆری ئەڵمانیا شاندێک کە پێکهاتبوو لە پسپۆڕانی شوێنەوارناس، لەگەڵ خۆی بێنێت، ئەو شاندە لەڕاستیدا زۆرتر گرنگی بەدۆزینەوەی نەوت لەویلایەتی موسڵ دەدا). هەروەها سوڵتان عەبدولحەمید دەڵێت: (نەوت لەساڵی 1908دا لە ویلایەتی موسڵی کوردی دۆزرایەوە).

ئەو بەڵگەیە هەم بەڵگەیەکی عارەبیو هەم تورکیشە، چونکە سەلام عەبودی باسی ئەوە دەکات کە نەوت لەناوچە کوردییەکان کە ویلایەتی موسڵ-ە دۆزرایەوە، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە سوڵتان عەبدولحەمید نووسیوێتی نەوت لەساڵی (1908)دا لەویلایەتی موسڵ-ی کوردی دۆزراوەتەوە. خۆ ئەگەر ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت هەروەکو وایە، ئەوە بەدڵنیاییەوە هەموو شارەکانی سەر بەو ویلایەتەش لەنێویاندا شاری موسڵ، شاری کوردینو بەشێکن لە کوردستان.

ڕۆژنامەنووسی تورک، ئیلنوور چەڤیک، لەدیمانەیەکدا لەگەڵ ڕۆژنامەی ئاسۆ، ژمارە (60)ی یەکشەممە (6.3.2005)دا ئەنجامی داوەو لە لاپەڕە (5)دا لەژێر ناوی (ئیلنوور چەڤیک: ڕەوشی تورکمانەکانی کوردستان بەبەراورد لەگەڵ ناوچەکانی دیکەی ئێراق زۆر باشە)دا بڵاوکردۆتەوە. لەو چاوپێکەوتنەدا، بابزانین چۆن ئیلنوور چاڤیک، ناڕاستەوخۆ دان بە کوردستانییەتی شاری موسڵو کەرکوک دادەنێت کاتێ کە دەڵێت: (پێموایە ڕۆژێک دادێت سنووری ئەورووپا دەگاتە کەرکوکو موسڵ، بەڵکو ڕۆژێک دادێت برا کوردەکانمان لەکوردستانی ئێراق بارودۆخی ئێراقیان بەدڵ نابێتو ئەوکاتە دەبنە پارچەیەک لە پارچە گەورەکەی خزمەکانی خۆیان).
کاتێک کە ڕۆژنامەنووسی تورک، ئیلنوور چەڤیک باسی ئەوە دەکاتو هیوای ئەوە دەخوازێت ڕۆژێک لەڕۆژان کوردەکانی باشووری کوردستان لەئێراق جیاببنەوەو لەگەڵ دەوڵەتی تورکدا یەکبگرنەوە، پێی وایە سنووری ئەورووپا دەگاتە شارەکانی کەرکوکو موسڵ، بەڵگەیەکە بۆ سەلماندنی کوردستانێتی شاری موسڵ، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات ئەگەر هاتوو کوردەکان لەئێراق جیابوونەوەو هاتنە سەر تورکیا، ئەوکاتە سنووری ئەورووپا دەگاتە شارەکانی موسڵو کەرکوک، کەواتە ئیلنوور چەڤیک هەروو شارەکە بەبەشێکی کوردستانو شاری کوردستانی دادەنێت، بۆیە بۆچوونەکانی خۆی بەمشێوەیە دەردەبڕێت.

ئیسماعیل بێشکچی، زاناو توێژەری کۆمەڵایەتی تورک، لەوتارێکیدا کە لەژێر ناوی (پرسی سەرەکی لەدۆزی کورددیدا) کە لە (کۆنفرانسی دۆزی کورد لەتورکیا) لەئەستەمبوڵ کەڕۆژانی (11-12)ی ئاداری (2006) بەڕێوەچوو، پێشکەشیکردووەو، دوای وەرگێڕانی لەلایەن (کەتیف ئیپزدەمیر)دا، دەقی وتارەکە لە لاپەڕە (10)ی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (3951)ی دووشەممە (24.4.2006)دا بڵاوکراوەتەوە، بێشکچی دەربارەی کێشەی ویلایەتی موسڵ نووسیوێتی: (لەئابی (1921)دا کاتێک کە بەڕیوەبەرایەتی ماندات لەئێراق پێکدەهێنرا، یاخود ئەو کاتەی کە فەیسەڵ لەبەغدا تاجی پاشایەتی نایەسەر ئەو دەم کۆمەڵەی نەتەوەکان هەندێک ڕێوشوێنی دانابوو کەتێدا ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دیاریکردبوو، بەڵام جارێکی دیکە بەریتانیای گەورە لەموسڵ، گەر بەشێوەیەکی ڕاستتر بگوترێت لەکوردستاندا بەڕیوەبەرایەتییەکی ئۆتۆنۆمی پێک نەهێنا، سەرەڕای ئەوەی کورد داوای ئۆتۆنۆمییان کرد، لەگەڵ ئەوەی کە کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەمەی پێشنیازکردبوو، دیسانەوە بەریتانیای گەورە هەرگیز وەڵامێکی ئەرێنی بۆ ئەو داخوازییانەی کورد نەدایەوە).
زاناو توێژەری کۆمەڵایەتی تورک ئیسماعیل بێشکچی، ناوی موسڵ (ویلایەتی موسڵ) بە کوردستان دەبات، کەواتە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، پارچەیەکی کوردستانەو ئەو شارانەش شاری کوردین.

سەرچاوەکــــــــــــان:

1- شەمسەددین سامی، الاتحاد، ژمارە (474)، رۆژی (24.5.2002)، رۆژنامەیەکە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بەزمانی عارەبی دەریدەکات.

2- ئەولیا چەلەبی، کورد لەمێژووی دراوسێکانیدا سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی، وەرگێڕانی سەعید ناکام، چاپخانەی ئەشبیلیەی نوێ 1987.

3- دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، گۆڤاری دهۆک، ژمارە (21)، ئۆکتۆبەری ساڵی 2003، کۆڤارەکا وەرزی، رەوشەنبیری، گشتییە، سەرۆکاتیا باژێرڤانیا دهۆک دەردئێخیت.

4- سلام العبودي، جريدة التاخي، العدد (4493)، الاحد (8.6.2005)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.

5- ئیلنوور چەڤیک، رۆژنامەی ئاسۆ، رۆژنامەیەکی رامیاری گشتییە دەزگای خەندان بۆ پەخشو وەشاندن دەریدەکات.
www.xandan.com

6- ئیسماعیل بێشکچی، پرسی سەرەکی لەدۆزی کوردیدا، کوردستانی نوێ، ساڵی پانزەهەم، ژمارە (3951)، دووشەممە (24.4.2006)، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.